

Löffler Erzsébet

AZ EGRİ FŐEGYHÁZMEGYEI KÖNYVTÁR BARKÓCZY ALBUMA

Eszterházy Károly püspök jóvoltából 1793-ban az egrı Líceum épületében 16 ezer kötetes könyvtár nyílt meg. A püspök eredeti tervei szerint egyetemi könyvtárat kívánt létesíteni, miután ez meghiúsult, gyűjteményét nyilvános könyvtárként bocsájtotta egyházmegyéje rendelkezésére. Az intézmény ma már 160 ezer könyvtári egységgel várja az olvasókat, köztük 34 kódex, 98 ősnymtatvány és számos értékes kézirat, köztük Mikes Kelemen törökországi levelei, a Szatmári békekötés szövegének magyar nyelvű fordítása, valamint az úgynevezett *Barkóczy Album*.¹ Esztétikai szempontból ez utóbbi a legbecsesebb. A kötet az egrı székesegyház Oltáriszentség imadására alakult társulatának névsorát őrzi 1757-től 1803-ig vörös bőrkötésben, és *Mária Terézia Eucharisztia tiszteletének* egyik legszebb emléke. A kötet gerincmagassága 460 mm, terjedelme 210 lap, ebből 91 számozott és teleírt, a többi üres. Az első hét lap, melyeken illusztrációk találhatóak, pergamen.

Vörös bőrkötésén elöl–hátral nyomott, arannyal festett monstrancia látható IHS monogrammal és dupla, körbefutó girlanddal. Kötését 1791-ben *Gyalogai Ignác* könyvkötő, nyomdász, az egrı püspöki nyomda vezetője készítette.² Metszése arany, hosszanti oldalán Isten szeme. Kiemelkedő szépségét az elején lévő hét, pergamenre festett vízfestmény biztosítja.

Barkóczy Ferenc 1745-től 1761-ig volt Eger püspöke, később esztergomi érsek, s mint az udvar egyik legbensőbb embere, elsőként a királyi család tagjait kívánta megnyerni az általa alapított társulat támogatására.

1710-ben született Zemplén vármegyében, tanulmányait Kassán, Nagyszombatban, majd 1729-től Rómában végezte, ahol a *Collegium Germanicum et Hungaricum* diákjaként a Szent Gergely egyetemen tanult. Hazatérése után Erdődy Gábor püspök egyengette pályáját, majd annak halála után, 1744-ben Mária Terézia Eger püspökévé nevezte ki, amit XIV. Benedek pápa hamarosan meg is erősített.

Rendkívül kedvelte a pompát, fényűző hajlamainak bizonyítéka volt a felsőtárkányi Fuorcontrastı (viszály nélkül)³ kastély, melyet utóda Eszterházy püspök lebontatott. Egerben (mint Heves és Külső Szolnok vármegyék örökös fıispánja) 1748–1755 között ő építtette a vármegyeháza épületét.⁴ 1754-ben megalapította a püspöki tanintézményeket, a teológiai és a kánonjogi tanszakok mellé létrehoz-

---

¹ Egrı Főegyházmegyei Könyvtár, MS 2056. Címe: Album Solidatis S(anctis)(i)mi Altaris Sacramen(ti) ... ..

² *Romhányi Károly*: A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században. Bp., 1937. 260–261.

³ *Szmrecsányi Miklós*: Eger művészetéről. Bp., 1937. 63.

⁴ *Sugár István*: Az egrı püspökök története. Bp., 1984. 406–409. (a továbbiakban: *Sugár*, 1984.)

ta a bölcséleti és a matematikai tanfolyamot és az egész püspöki iskolának nevezte el. Ezekből a tanintézményekből egyidejűleg eltávolította a jezsuitákat, arra törekedve, hogy az uralkodó törekvései szerint az oktatás az állam érdekeit jobban szem előtt tartó iskolafenntartók kezébe kerüljön.⁵

1761-ben az uralkodónő esztergomi érsekké nevezte ki. Ebben a minőségében is az udvar szilárd támaszának bizonyult, sorra vette ki az iskolákat és konviktusokat a jezsuiták kezéből. Oktatási kérdésekben a királynő mindig kikérte a véleményét. Azt tervezte, hogy egységes magyar iskolaszervezetet hoz létre, melyben a latin nyelv helyett a magyar és a német nyelvnek szánta a legfőbb szerepet, meg akarta szilárdítani a hitoktatás helyzetét és a matematika tanítására nagyobb hangsúlyt kívánt helyezni. Sajnos, ezen kérdésekben nem ért el számottevő eredményeket, csupán addig jutott el, hogy az egyházmegyéktől bekérte a szükséges adatokat, de még ezeket sem sikerült összegyűjtenie, Eszterházy Károly – utóda az egri püspöki székben – például válaszra sem méltatta.⁶ Esztergomi érsekként elkezdte azon intézkedések sorát, melyek célja volt, hogy a primások visszatérhessenek esztergomi székhelyükre.

Az album teljes címe: „Album Sodalitatis S(anctis)s(i)mi Altaris Sacramen(ti) In Cathedrali Ecclesia Agriensi Pro Alma Diocesi Agriensi Per Indulta(m) Apostolica(m) Autoritate(m) Excell(entissi)mi Ill(ust)r(issi)mi ac R(everendissi)mi Domini Francisci Episcopi Agriensis e comitibus Barkoczy de Szala Perpetui in Pálócz Comitatum Heves et Exterior Szolnok Supremi Ac Perp(etui) Com(itis) Sacra(tissi)mar(um) Caes(arearum) M(aies)t(a)tum Status Cons(iliarii) Act(ualis) Intimi Erectae Anno a partu Virginis MDCCLVII. (Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo Septimo).” Magyarul: A legszentebb Oltáriszentség Társulatának albuma, /amely/ a minden jóval teljes Egri Egyházmegye Egri Főszékesegyházában az igen kiváló és nagytekintélyű főtisztelendő Szalai Barkóczy Ferenc Pálócz örökös ura, egri püspök, gróf, Heves és Külső-Szolnok vármegyék örökös főispánja, a Szentséges császári Felsőgek titkos tanácsosa apostoli gyámolításával létesített, a szüzi születés után, 1757-ben.⁷

A címdalton a szöveg alatt, a püspök háza népével térdel, három címer fölött. Az egyházmegyéé *Szent János apostol – evangélistát* (az egyházmegye védőszentjét) ábrázolja tollal a kezében, szemben vele az őt szimbolizáló sas, mellette *Barkóczy püspöki címere*, valamint a *magyar címer*.

Az Oltáriszentséget puttók veszik körül, ők tartják a felhőket, melyeken a monstrancia talpa áll, közelében egy angyal tálon emeli föl az adorálók szívét. (1. kép)

A címlapon és a püspök (utolsó) lapján kívül öt pergamen lapon találhatóak a királyi család tagjai akvarellfestésű arcképükkel, sajátkezű aláírásukkal és jelmondatukkal.

A második lapon *Lotaringiai Ferenc István*, Mária Terézia férje, német-római császár látható, féltérde ereszkedve, páncélban, vörös palástban. Az Oltá-

⁵ Soós Imre: Az egri egyetem felállításának terve. In: Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. V. kötet. Eger, 1967. 303–304.

⁶ Sugár, 1984. 419–421.

⁷ A szöveg fordítását és értelmezését köszönöm dr. Némethné Horváth Margitnak.

riszentséget egy koronás fekete sas tartja a csőrében a felhők között. A térdeplő uralkodóval szemben egy másik sas, karmai közt kardot nyújt a császárnak. A posztamensen vörös párnán két korona látható, egyik a német-római császári, másik pedig a jeruzsálemi királyi, ez utóbbit viselte koronázásakor, 1745-ben a frankfurti dómba menet.⁸ Saját kezű bejegyzése egy posztamens előlapján lévő kartusban: „IMPERIO 1757. In te Domine Speravi. Franciscus.” (Tebenned bízom, Uram. Zsoltárok, 31,2). Érdekesség ezen a képen, hogy az Oltáriszentséget magába foglaló monstranciának csak az ostyaházát és a sugárkoszorúját festették meg, a talpat és a nodust nem, az egészet egy koronás sas tartja a karmaiban. Ebben a formájában a szentségtartóról akár azt is hihetjük, hogy a napot látjuk, ami szokásos istenszimbólum. Alatta három *sasfiók*, (napba néző madarak) utalva a Szentháromságra, valamint *DEO* felirat. A császár mellett két sziklán két *sasfészek* látható, egyiket egy fehér, másikat egy fekete sas őrzi. A két fészek a Habsburg és a Lotaringiai ház egyesülését jelzi Ferenc és Mária Terézia házasságával. (2. kép)

A harmadik lap *Mária Teréziáé*. Mária Terézia császárné, Magyarország és Csehország királynője Bécsben született 1717-ben. Apja VI. (III.) Károly német-római császár és magyar király, a Habsburg-ház utolsó férfitagja. Károlynak csak egy fia született, aki két hónapos korában meghalt, Mária Terézia volt a legidősebb a lánytestvérek között. Születése előtt három évvel, 1713-ban bocsátotta ki a császár a Pragmatica Sanctiót, mely kimondta a Habsburg-ház oszthatatlanságát, és lehetővé tette a nőági örökösödést. Ennek ellenére nem neveltették uralkodónak, trónra kerülésekor semmit sem tudott arról, hogy mik lesznek a feladatai. Uralkodásának kezdetét ráadásul a Habsburg örökösödési háború (1740–1748) zavarta meg, amit hamarosan a hétéves háború (1756–1762) követett. Ezekben súlyos veszteségeket szenvedett. Különösen Szilézia elvesztése érintette érzékenyen. Mégis meg tudta magát és Közép Európai országait védeni azoktól, akik a Habsburgok trónjára törtek. Sziléziát a Hétéves háborúban próbálta visszaszerezni, de nem sikerült, egyetlen győzelme a kolini csata volt (1757. június 18-án, itt tüntette ki magát Hadik András hősiességével).

Mária Terézia 19 éves korában kötött szerelmi házasságot Lotaringiai Ferenc Istvánnal, valószínűleg tőle tanulta meg az „uralkodás tudományát”, de Ferenc soha nem szólt bele felesége ügyeibe. Nagyon boldog házasságukból 16 gyermek született, akik közül 13 fel is nőtt. Uralkodói stílusa pragmatikus volt, nyilvánvalóan megérintette a felvilágosodás eszmerendszere. Foglalkozott társadalmi, gazdasági, pénzügyi, oktatási, népesedéspolitikai kérdésekkel egyaránt, és ezekre a kihívásokra igyekezett hatékony válaszokat adni. Mélyen vallásos volt, felelősséget érzett a katolikus hit megőrzéséért. Gyermeküket igyekezett előnyösen házasítani, így szinte egész Európát átszövő dinasztikus hálózatot hozott létre.⁹

Az ő képén a felhők között egy kerek cipó látható arany sugárkévében, a következő szöveggel: „Panem, quem vidimus non est aliud.” (A kenyeret, amit

⁸ Szilárdfy Zoltán: Mária Terézia Eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Bp., 2006. 7. (a továbbiakban: Szilárdfy, 2006.)

⁹ Hamann Brigitte: Habsburg Lexikon. Bp., 1990. 323–327

látunk, semmi mást – az Oltáriszentség is kenyér.) Értelemszerű fordítása: A kenyeret, amit látunk, add meg Uram – ez összefügg a Miatyánk kérésével: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.” Ez az ábra is emlékeztet a Napra. Annál is inkább, mert itt az Oltáriszentséget semmi sem tartja, még felhők sem. Alatta „Clementia” (kegyesség) felirat. Alatta egy kard, amelyet a következő felirat követ: „Nisi gladius gedeonis” (Hacsak nem Gedeon kardját). Lehet, hogy a két szöveg összefügg: A kenyeret add, amit látunk, ne Gedeon kardját. Ez azért is valószínű, mert a térdeplő királynő háttérében a frissen megnyert kolini csatát látjuk. A képen három sátor látható, körülöttük harcosok. A kép bal alsó sarkában kartusban Mária Terézia jelszavai saját kézírásával: „1757. Justitia et Clementia (igazságosság és kegyesség) Maria Theresia”. A posztamens tetején vörös bársonypárnán nyugszik Szent István koronája a jogarral és az országalmával, valamint a cseh korona. A térdelő uralkodónő a képen koronázási ruháját viseli. Előtte – ugyanúgy, mint a császár előtt – egy kardot nyújtó sas. (3. kép)

A negyedik ábrán a trónörökös, a későbbi II. József látható apjához hasonlóan páncélban, ám a páncél fölött a magyar koronázási palástot viseli. Sajátkezű beírása a következő: „1757. Pro Deo et Populo (Istenért és a népért) Josephus.” A trónörököst szinte színpadszerű háttérrel festették meg. A posztamensen két korona látható, a magyar és az osztrák főhercegi. Érdekesség, hogy mivel nem koronáztatta meg magát, a valóságban sem a palástot, sem a koronát soha nem viselte. (4. kép)

Az ötödik képen az uralkodópár további fiúgyermekai jelszavaikkal: „Fortitudo et Prudentia (Vitézség és okosság) Carolus. 1757” és „Pietate et armis” (Jámborság és fegyverek.) Leopoldus. 1757.” Két üres kartus is van: az 1754-ben született Ferdinánd Károly és az 1756-ban született Miksa Ferenc még nem tudtak írni. A középen álló posztamensen az osztrák főhercegi korona nyugszik, de minden egyes kartus fölé is külön-külön odafestették. A két kisebb fiúcska gyermekruhában van. Fölöttük a szentségtartó egy püspöki címert formáz, utalva arra, hogy Miksát papnak szánták, így is történt, kölni püspök lett (és választófejedelem). (5. kép)

A hatodik illusztráció hét királyi hercegnőt ábrázol. Ez már csak azért is érdekes, mert 1757-ben Mária Teréziának nyolc élő lánya volt. Talán azért vannak csak heten, mert *Mária Antónia* még egészen kicsike volt, két éves. Ám az előző oldalon az egy éves Miksa főherceg képét odafestették. Valószínűleg a művész tévesztette el a leányok számát. A főhercegnők térden állva imádják a legszentebb Oltáriszentséget. Az aláírások számára készített kartusok közül három üres, a legfiatalabb leánykák sem tudtak még írni. *Mária Johanna Gabriella* 1750-ben született, *Mária Jozefa* 1751-ben, *Mária Karolina Lujza* 1752-ben, és *Mária Antónia* (XVI. Lajos későbbi felesége) 1755-ben (öt felejtették ki). A nagyobbak jelmondatai illetve aláírásaik: „1757. Pietate et mansuetudine (szeretet és szelíd-ség) Maria Anna”; „1757. Non mihi sed Deo (nem nekem, hanem Istennek) Maria Christina”; „1757. Pietate et benignitate (jámborság és szolgálatkészség). Amalia”; „1757. Ad nutum Dei (Isten jóváhagyásával) Elisabeth.”¹⁰ A kartusok fölött középen az osztrák főhercegi korona (csak egy példányban).

¹⁰ Szilárdfy, 2006. 6–9.

Mária Terézia lapja mellett ez az ábra rendelkezik a leggazdagabb szimbólumrendszerrel. Érdekes, hogy ezen a képen az Oltáriszentséget egy *bárány* tartja a hátán. A bárány egyebek mellett az *ártatlanság*, a *szűzi tisztaság* szimbóluma (ez a leányok esetében értelemszerű), de az ábrázolás további üzenetet is rejt: az Ószövetség véres áldozatát (bárány) felváltotta az Újszövetség vértelen áldozata (kenyér). Alatta egy nyitott könyv „Liber Vitae” (az élet könyve) felirattal, amiről a Jelenések könyvének első látomásában olvashatunk, mint Isten örök terveinek könyvéről, amit csak a bárány tudott kinyitni, körülötte a négy élőlény, az *oroszlán a tulok*, az *emberarcú* és a *sas*. (Jel. 4–5)

Önkéntelenül adódik, noha túl merésznek tűnik az az értelmezés, hogy a Liber Vitae maga a Szentírás, a négy lény pedig a négy evangélista szimbóluma, de a Jelenések könyvében nem esik szó arról, hogy a könyv a Szentírás lenne. (6. kép)

A hetedik kép Barkóczy Ferencet ábrázolja, amint az Oltáriszentség előtt térdel. Kéziratos jelmondata és aláírása. „Suaviter et fortiter, Franciscus Episcopus Agriensis. Comes Barkóczy.” (Szeretettel és eréllyel, Ferenc egri püspök, gróf Barkóczy) Itt az ostyaház alatt a magyar trikolor látszik lefelé hajló félkörívben. (7. kép)

Bizonyára jelentősége van annak, hogy kizárólag az uralkodópár képein ábrázolta a művész az Oltáriszentséget olyan formában, hogy az napként is értelmezhető. Négy illusztráción megjelenik a *sas*, amely nemcsak a német-római császárok, hanem a Habsburgok címerállata is, ám véletlenül az egri egyházmegye védőszentjének, Szent János evangélistának is ez az attribútuma. II. József, a fiúk és Barkóczy lapján azonban semmilyen formában nincs sas, a címlapon is csak alig felismerhetően, az egyházmegye címerében. Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc lapját kivéve az Eucharistia körül mindenütt puttók láthatók, lejjebb pedig kerubok imádják az Oltáriszentséget.

További két – már nem pergamen – lapon a hivatalban lévő kanonokok címerei láthatók, neveikkel, ezeket követi a társulat tagjainak névsora.

A kötet a Főegyházmegyei Könyvtár legszebb kézírata, mind igényes kötését, mind a benne lévő illusztrációkat tekintve. A könyvkötő Gyalogai Ignácnak sok támadást kellett elszenvednie Eger város céhbéli mestereitől; azt állították róla, hogy mindössze a nyomdász (*faktor*) szakmára van jogosítványa, a könyvkötést (*kompaktor*) csak kontárként műveli.¹¹ Ennek ellentmond a gyönyörű kötés. (8. kép)

Az akvarell képek készítője ismeretlen, valószínűleg egy bécsi miniatúrafestő munkái, melyeket azután Egerbe küldtek, és így kötötték őket bele az albumba. Külön érdekesség – ami miatt az utóbbi időben felfokozott érdeklődés tapasztalható a kötet iránt – a kolini csata képe Mária Terézia háttérében; állítólag ez az egyetlen ábrázolás a nevezetes eseményről.

¹¹ Heves Megyei Levéltár, V-1/a/55. 674. Eger város tanácsának protokolluma, 1791.

1. kép: A Barkóczy Album címoldala

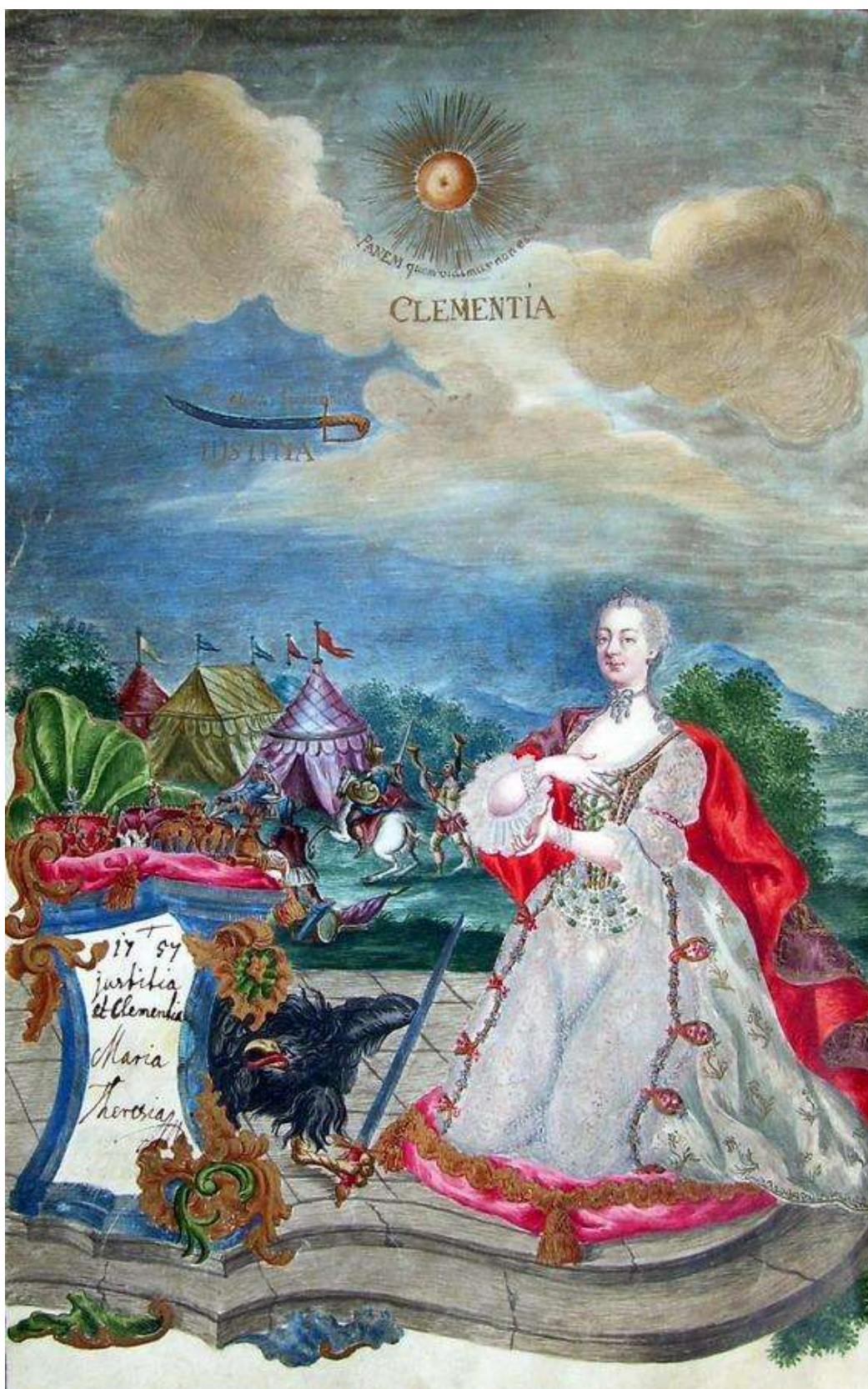

2. kép: Lotharingiai Ferenc István német–római császár

3. kép: Mária Terézia magyar királynő

4. kép: Habsburg József főherceg

5. kép: Lotharingiai Ferenc István és Mária Terézia fűgyermekei

6. kép: A hét királyi hercegnő

7. kép: Barkóczy Ferenc egri püspök

8. kép: A Barkóczy Album borítója